

Mehmet Çiçek, Prof.Dr.

1975 yılında Üsküdar'da doğdu. Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (2000). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Hermenötik-Tevil ilişkisi ve Tefsirdeki Yeri" adlı teziyle yüksek lisansını (2003), "Molla Fenârî ve Fazlur Rahman'ın Kur'an'a Yaklaşımları" konulu çalışmasıyla doktorasını (2009) tamamladı. 2015 yılında doçent, 2021 yılında profesör oldu. Halen Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 941
İSAM Yayınları 223
İlmî Araştırmalar Dizisi 97
© Her hakkı mahfuzdur.

Müfessir Olarak ALİ KUŞÇU

Mehmet Çiçek

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Yayın yönetmeni M. Suat Mertoglu
Yayın koordinasyon Erdal Cesar
Yayın editörü Mustafa Demiray
Üslup okuma Metin Yurdağur, Metin Karabaşoğlu
İmla-Tashiî İsa Kayaalp, İnalet Bebek
Bibliyografya Abdülkadir Şenel
Tasarım Ender Boztürk (iç), Hasan Hüseyin Can (kapak)
Yayın takip Sema Doğan

Bu eser
TDV İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM)
İkinci Klasik Dönem Projesi
kapsamında yayınlanmıştır.

Proje koordinatörü Tuncay Başoğlu

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun 30.12.2020 tarihli
ve 2020/11 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Haziran 2021
ISBN 978-625-7672-52-8

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Caddesi, No: 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 48058

Çiçek, Mehmet

Müfessir olarak Ali Kuşçu / Mehmet Çiçek. Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2021.
263 s. ; 23,5 cm. - (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 941. İSAM Yayınları; 223. İlmî
Araştırmalar Dizisi; 97)
Kaynakça ve izin var.
ISBN 978-625-7672-52-8

İçindekiler

Kısaltmalar 9

Önsöz 11

Giriş 15

A. Şerhin Anlam Dünyası 19

1. Şerh 19

2. Haşiyeye 26

3. Ta'lîka 29

B. Tefsirde Şerh-Haşiyeye Geleneği 32

C. *el-Keşşâf* Şerhleri 47

D. *el-Keşşâf* Şerhi Haşiyeleri 58

1. Kutbüddin er-Râzî 59

2. Sa'eddeddin et-Teftâzânî 61

3. Seyyid Şerîf el-Cürcânî 62

Birinci Bölüm

ALİ KUŞÇU ve *el-KEŞŞÂF HÂŞİYESİ*

A. Alâeddin Ali b. Muhammed es-Semerkindî (Ali Kuşçu) 67

1. İsmi, Lakabı ve Nisbeleri 67

2. Hayatı 67

3. Hocaları 71

4. Öğrencileri 72

5. Eserleri 72

- B. Ali Kuşçu'nun *Hâşiyetü Ali el-Kuşcî alâ Şerhi'l-Keşşâf li't-Teftâzânî'si* 81
1. Adı 81
  2. Müellife Aidiyeti 83
  3. Telif Sebebi ve Tarihi 83
  4. Nüshaları 83
  5. Muhtevası 85
  6. Kaynakları 88
    - a. Zemahşerî'nin Eserleri 88
    - b. Teftâzânî'nin Eserleri 89
    - c. *el-Keşşâf* Şerhleri/Haşiyeleri 89
    - d. Dil İlimleri 90
    - e. Diğer Kaynaklar 91
  7. Haşiyenin Kıymeti 92

İkinci Bölüm

ALİ KUŞÇU'NUN HAŞİYECİLİĞİ

- A. Haşiyecilikteki Yöntemi 99
1. Haşiyenin Bölümleri/Katmanları 100
  2. Eserin Bütünü Ele Almaması 102
  3. Teftâzânî ile İlişkisi 105
  4. Soru-Cevap Yöntemi 107
  5. Haşiyenin "Metinler Arası" Olması 109
  6. Bazı *el-Keşşâf* Şerhlerini/Haşiyelerini Dikkate Alması 110
- B. Dil/Belagat Merkezli Açıklamaları 112
1. Vaz' İlmiyle İrtibat Kurması 113
  2. Sözlükleri Kullanması 119
  3. Lügavî ve Sarfî Noktalara Değinmesi 120
  4. Kıraatlerle İrtibatı 127
  5. Nahvî Açıklamalar Yapması 128
  6. Meânî İlmini Kullanması 133

7. Beyan İlmini Kullanması 135
8. Bed' İlmini Kullanması 139
- C. Haşiyede İstişhat Olgusu 143
  1. Âyetlerle İstişhadı 143
  2. Hadislerle İstişhadı 145
  3. Arap Şiiriyle İstişhadı 147
  4. Arap Kültürüyle İrtibat Kurması 149
- D. Disiplinler Arası Değerlendirmeleri 151
  1. Kelamî Konularla İrtibatı 151
  2. Mantık İlmiyle İrtibat Kurması 152
  3. Felsefeyle İrtibat Kurması 153

Üçüncü Bölüm

ALİ KUŞÇU'NUN *el-KEŞŞÂF HÂŞİYESİ*'NDEKİ TEFSİRCİLİĞİ

- A. Tefsire Dair Bazı Teorik Mülahazalar 159
  1. Kur'an'ın Kelime Anlamı 160
  2. Kur'an'ın Sübutu Meselesi 161
  3. Allah'ın Kelam Sıfatı, O'nun Mütakellim Olması
Anlamında mıdır? 167
  4. İnzal 168
    - a. İnzalin Mahiyeti Tespit Edilip Edilemeyeceği 168
    - b. İnzalin Mecaziliği 171
    - c. İnzalin Kur'an'ın Hâdisliğiyle İlişkisi 175
  5. Kur'an'ın Niteliği Olarak "Hâdislik" 177
  6. Hâdisliğin Bir Boyutu Olarak Kur'an'ın İnşası 179
  7. Kur'an Kime Meydan Okumaktadır? 180
  8. Kur'an'a Muâraza Ne ile Yapılmıştır? 183
  9. Tefsirin Bir İlim/Sanat Oluşu 184
  10. Müfessirin Bilgisinin Niteliği 185
- B. Tefsirle İlgili Bazı Meseleler 186
  1. Fâtiha Sûresi ile Kur'an Arasındaki İlişki 187

2. Besmelenin Fâtiha ile İrtibatı 190
  3. Besmelede Fiilin Takdim-Tehiri 194
  4. İlah Kelimesinin İştikakı 197
  5. Rahman ve Rahim İsimleri Arasındaki İlişki
ve Mânada Ziyadelik Meselesi 200
  6. Rahman İsmi 204
  7. Hamdin Medih ve Şükür ile İlişkisi 207
  8. Hamdin Elif Lamlı Olması 210
  9. Âlem Lafzının Cemi‘ Olarak Kullanımı 215
  10. “Din Gününün Mâlîki” İfadesinin Anlamı 223
  11. “İyyâke” Kalıbının Kullanımı ve İstişhat Meselesi 226
  12. İstiânenin İbadetle İlişkisi 229
  13. Allah’ın Gazabının Niteliği 230
  14. “Âmin” Kelimesinin Vaz’ı Meselesi 232
- Sonuç 235
- Kaynakça 243
- Dizin 255

Önsöz

Modern dönemde tefsir üzerine yapılan çalışmaların tefsirin tarihsel birikimini bütünüyle yansıttığını söylememiz mümkün değildir. Bu sebeple, on dört asırlık birikimin son altı asırlık dönemini kapsayan Osmanlı tefsir tecrübesi üzerine çalışmak, ciddi riskler barındırır. Zira şu ana kadar bu dönemin değil tefsir birikiminin, kültür tarihinin bile tam olarak ortaya konulabildiği söylenemez. Bu mânada genel kanaatlerden kesin yargılara varmak, hesabı verilemeyecek bir alana adım atmak demektir. Nitekim, konumuzu bir dönem üzerinden ele almak yerine belli bir isim ve eser üzerinden ortaya koymamızın temel sebeplerinden biri de alandaki bu boşluktur. Söz konusu boşluğun ve ilgili alanlardaki bütün boşlukların farkında olarak, çalışmamızda mümkün olduğunca ihtiyatlı bir dil kullanmaya gayret ettik. Çalışmamız, IX. (XV.) yüzyılda yaşamış, çeşitli alanlarda behresi bulunan, farklı yönleriyle bu dönemin bilinen isimlerinden biri olmakla birlikte tefsirciliğine yönelik çok fazla bilgi sahibi olamadığımız Ali Kuşçu'nun *Hâşiyetü Ali el-Kuşcî alâ Şerhi'l-Keşşâf li't-Teftâzânî* adlı haşiyesi üzerinedir.

Sadece İslam düşüncesinde değil farklı kültür havzalarında da gördüğümüz bir telif türü olan şerh/haşiyenin, tefsir sahasında da değişik isimler altında verilmiş örneklerine rastlamaktayız. Diğer temel İslam bilimlerine göre daha geç bir dönemde ortaya çıkan tefsir ile şerhin ilişkisi, çalışmamızın giriş kısmında

incelenmiştir. Bu kısımda konu, sözlüklerden ve *şerh-haşiye* kavramlarının tarihsel tecrübesinden elde ettiğimiz bilgilerden hareketle oluşturulmuş, bu mânada *şerh*, *haşiye*, *ta'lik/a* kavramları tanıtılmaya çalışılmıştır. Ayrıca tefsirle *şerh* arasındaki irtibat ve tefsirde *şerh*'in yazılma sebepleri ortaya konulmuştur. Girişin son kısmında ise, inceleyeceğimiz Ali Kuşçu'nun *haşiyesine giriş* olması babında, *el-Keşşâf* üzerine yapılan *şerh/haşiye* geleneğine dair literatür bilgisi verilmiş, ayrıca *el-Keşşâf* üzerine yapılan *şerh* ve *haşiyeler* tespit edilmiştir. Bu mânada Kutbüddin er-Râzî, Teftâzânî ve Cürcânî merkezinde kaleme alınan *el-Keşşâf* *şerh* ve *haşiyeleri* hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde Ali Kuşçu ve *haşiyesi* incelenmiş; ilk olarak Ali Kuşçu hakkında bilgi verildikten sonra hocaları, öğrencileri ve eserleri üzerinden onun ilmî birikimi ele alınmıştır. Bölümün ilerleyen kısmında *Hâşiyetü Ali el-Kuşcî alâ Şerhi'l-Keşşâf li't-Teftâzânî* adlı eseri ayrıntılı bir şekilde tanıtılmıştır. Ali Kuşçu'nun eserinin tahkikli neşrini ise müstakil bir çalışma olarak yayıma hazırladık (Ankara-İstanbul: İSAM Yayınları, 2021).

İkinci bölümde Ali Kuşçu'nun *haşiyeciliği* değerlendirilmiştir. Bu bölümde öncelikle onun *haşiyeciliğindeki* yöntemi hakkında bilgi verilmiş, devamında *haşiyeciliğinin* ana omurgasını oluşturan dil/belagat merkezli açıklamaları örneklendirilmiş, ayrıca Ali Kuşçu'nun *haşiyeciliğinde* önemli bir unsur olarak gördüğümüz istişhat olgusuna değinilmiştir. Son olarak kelam, mantık ve felsefe ile bağlantılı yorumlar, "Disiplinler Arası Değerlendirmeleri" başlığı altında incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Ali Kuşçu'nun tefsirciliği, *haşiyeciliğinde* olduğu gibi, eserinden tespit edilen noktaların derlenmesi suretiyle ele alınmıştır. Ancak *şerh* ve *haşiyelerin* bağımsız metinler olmamasından dolayı konu, *şerhi* yapılan ana metinden ve ana metni destekleyen yan unsurlardan yararlanılarak incelenmiştir. Bu şekilde Ali Kuşçu'nun hem tefsir usulüne yönelik görüşleri hem de âyetlere getirdiği yorumlar ortaya çıkarılmış olacaktır.

Çalışmamızın hedeflerinden biri de şerh ve haşiye alanına dair çalışmalar yapmayı düşünen ilim adamlarına, sahayı bir örnek üzerinden tanıtmak ve karşılaşılması muhtemel tablodan haberdar etmektir.

Her çalışma, yazarı aşan boyutları bünyesinde taşır. Elinizdeki çalışma da birçok kişinin katkılarıyla oluşmuştur. Her şeyden önce çalışmanın her aşamasında desteğini gördüğüm hocam ve babam Prof.Dr. Yakup Çiçek'e şükran borçluyum. İsimlerini sayamadığım birçok hocama/meslektaşına, çalışmanın mevcut haline ulaşmasında çok ciddi katkıları olan İSAM Yayınları ekibine ve İSAM yönetimine müteşekkirim. Son olarak aileme sabır ve feragatlerinden dolayı teşekkür ederim. Eserin güzelliği onların, eksikliği benimdir.

Gayret bizden, tevfik rabbimizdendir.

Mehmet Çiçek
Bağçeşme-İzmit